

EMIL KASTEHELM

ALEKSI RIKKINEN

Operaatio Nordlicht

**Lapin sodan
arktinen loppunäytös**

Atena

© Aleksi Rikkinen ja Emil Kastehelmi sekä Atena / Kustannusosakeyhtiö Otava 2025

VALOKUVAT: Emil Kastehelmi

ILMAKUVAT: Aleksi Rikkinen

KARTAT: Aleksi Rikkinen

KUVALÄHTEET KOKONAISUUDESSAAN: ks. s. 297

SISUKSEN ULKOASU: Ville Lähtenmäki

Jyväskylä

ISBN 978-951-1-50204-3

OTAVA
KIRJAPAINO
Keuruu 2025

Sisällys

PROLOGI: Moottoroitu turpasauna	7
Kaksi armeijaa pohjoisessa	13
Petsamo murtuu	27
Arktinen linnoitustyömaa	43
Sota roihuaa Lapissa	71
Käsivarren viimeinen puolustusasema	97
Asemasodan verinen alku	119
Kadonnut partio	143
Jäätynyt rintama	171
Kilpisjärven raskas arsenaali	199
Viimeinen vetäytyminen	225
Valloittamaton linnoitus	251
Saksa laskee aseensa	275
EPILOGI: Revontulten jälkeen	293
KIITOKSET	296
KUVAT JA DOKUMENTIT	297
VIITTEET	298

PROLOGI:

Moottoroitu turpasauna

Lappi ja sen sotahistorian tutkiminen maastossa ovat yhdistelmä, joka pakottaa miehistä raavaimmatkin välillä miettimään valintojaan. Se sopii heille, jotka tarvitsevat vähintään toisen asteen hauskaa navigoidakseen kohti elämän tarkoitusta ja sen syvintä olemusta.

Yksi näistä hetkistä koitti kesällä 2023. Emil Kastehelmi heittelehti räsynuken tavoin poromiehen mönkijän peräkärjessä kärsien jälleen tekemiensä valintojen ilmiselvistä seurauksista. Matkaa taitettiin kohti Kilpisjärvi-Stellungin itäisintä kolkkaa Heargevárria tiellä, joka muistutti ennemminkin kivipeltoa.

»Aina tää menee tähän», Emil mietti epäinhimillisen ryttyytyksen keskellä.

Mies oli laitettu jousittamattomaan peräkärjyyn eli käytännössä metalliseen, pyörillä kulkevaan laatikkoon. Sitä ei ollut suunniteltu elävän ja tuntevan olennon kuljettamiseen varsinkaan näissä maasto-olosuhteissa. Jokainen kivenmurikan aiheuttama kolahdus ja heilahdus oli otettava sellaisenaan vastaan. Laatikon reunoista sai kenties hetkeksi kiinni ja rytinään helpotusta, kunnes taas seuraava isompi pomppu ruhjoi ihmisparasta luulot pois.

Mönkijä rullasi yli jokien, halki kumpuilevan maaston. Tutkija, varusteet ja pääkoppa kolisivat. Poromiehen pehmikkeeksi asettama porontalja ja makuupussi auttoivat vähän, mutta eivät tarpeeksi.

Toinen tutkijoista, Aleksi Rikkinen, istui mukavasti reissussa vahvistuksena olleen everstiluutnantti evp. Olli Dahlin ajaman mönkijän kyydissä. Aleksi yritti tiedustella varovasti Emililtä, etteikö tosiaan paikanvaihto kiinnostaisi. Emil oli kuitenkin asennoitunut suorittamaan Via Dolorosan loppuun vaikka väkisin.

◀ Komeasti räjähtänyt teräskaarikorsu Kilpisjärvi-Stellungissa.

Matkan päätteeksi Emil pääsi lopulta kömpimään peräkärrystä pihalle. Moottoroitu turpasauna lienee paras termi kuvaamaan sitä ihmistehosekoitinta, jonka läpi tutkija vedettiin jo ennen päivän kenttätöitä. Ja mikä päivä sieltä olikaan tulossa!

Toipumisaikaa oli turha anoa, sillä tavoitteena oli Kilpisjärvi-Stelungin kolmen itäisimmän tunturin läpikäynti yhdessä päivässä. Heargevárri eli Härkävaara, Sádgevárri eli Särkivaara sekä Gállaoaivi odottivat kartoittajaansa. Kohta pääsisi nauttimaan ylämäestä toisensa jälkeen oikein sydämensä kyllyydestä. Oli jälleen aika laittaa sielu ja ruumis töihin, sillä aukko isänmaan sotahistoriankirjoituksessa ei täyttäisi itseään, elleivät tutkijat sankarillisesti kävisi näidenkin tunturien jokaista korsukuoppaa ja poteroa läpi.

Kirjan ja tutkimuksen taustaa

Lapin sotaa käytiin syyskuusta 1944 kevääseen 1945. Suomalaisessa historiankirjoituksessa on keskitytty pitkälti sen aktiivisempaan alkuvaiheeseen syyskuusta marraskuuhun 1944. Esimerkiksi Tornion taistelu, Rovaniemen tuho ja saksalaisten pääjoukon vetäytyminen pohjoiseen ovat saaneet huomattavasti enemmän huomiota kuin asemasotavaihe, joka kattoi Lapin sodasta ajallisesti suurimman osan.

Mikäli utelias lukija haluaa tietoa Suomen sotavuodesta 1945, tarjolla on lähinnä tiedollista niukkuutta. Kuukausia kestänyt asemasota Kilpisjärvellä kuitataan useimmissa teoksissa lyhyesti, ja etenkin saksalaisten näkökulmaa käsitellään rajallisesti. Kerronta päättyy pääsääntöisesti saksalaisten poistumiseen Suomen maaperältä, vaikka toinen maailmansota arktisella alueella jatkui vielä sen jälkeenkin, kun suomalaiset saavuttivat Kolmen valtakunnan rajapyykin.

Sodan viimeistä vaihetta Suomessa käsitellään muutamissa teoksissa hieman laajemmin, mutta nimenomaan vuoden 1945 tapahtumiin keskittyvää tietoteosta ei Suomessa ole kirjoitettu. Sotahistoriankirjoituksessamme on aukko, jota on aiemmin yritetty tilkitä vain muutamissa kirjoissa. Niistä keskeisimpänä mainittakoon pitkälti suomalaisnäkökulmasta ammentava Mika Kuljun *Käsivarren sota* (2017).

Kilpisjärven alueella on toteutettu vain melko rajallisesti sotahistoriallista kenttätutkimusta, ja kokonaiskuva alueen valtavista linnoi-

tushankkeista sekä niiden historiasta on yhtä lailla ollut hämärän peitossa. Metsähallitus ja Museovirasto ovat inventoineet osan alueen kohteista 2010–2011 osana laajempaa historiallisten kohteiden inventointia, ja Lapin sotahistoriallinen seura kartoitti vuonna 2015 Mallan luonnonpuiston linnoitteita. Kyseisten maastoinventointien tavoitteena ei kuitenkaan ollut Kilpisjärven alueen puolustusvarustuksien kokonaisvaltainen kartoittaminen, ja useita sotahistoriallisia kohteita on jäänyt aiempien inventointien ulkopuolelle. Tietoa ei myöskään ole koskaan jalostettu tietokirjamuotoon.

Tiesimme myös, että kentältä löydettävien jäänteiden lisäksi eri maiden arkistojen kätköissä olisi vielä runsaasti aiemmin hyödyntämättömiä aineistoja, jotka voisivat valottaa viimeisiä sotakuukausia pohjoisimmassa Euroopassa uusista näkökulmista.

Sturmbock-linjan laajojen kartoitustutkimusten ja siihen liittyvän kirjaprojektin jälkeen totesimme, että Kilpisjärven ympäristössä riittäisi vielä paljon sotahistoriallista tutkittavaa, kartoitettavaa ja kirjoitettavaa. Alusta alkaen oli selvää, ettei tutkimusaluetta kannattaisi rajata vain Suomen maaperälle, sillä saksalaisten puolustuskokonaisuus jatkui pitkälle Norjan puolelle.

Hyödynsimme kenttätutkimuksissamme aiempien inventointiaineistojen ohella laajasti kaukokartoitusaineistoja, kuten moderneja ja historiallisia ilmakuvia sekä laserkeilausta. Niiden perusteella saatoimme kohdistaa kenttätutkimukset oikeille maantieteellisille alueille. Kentällä otimme sotahistoriallisista kohteista talteen luonnehdinnat, koordinaatit ja kuvat. Maastossa kerätty paikkatieto- ja kuva-aineisto muodostaa kokonaisuuden, joka ikään kuin juttelee arkistomateriaalien kanssa. Oleellisessa osassa on myös toiminta-alueen laaja kiertäminen ja havainnointi.

Kenttätutkimukset edesauttavat toisin sanoen arkistotietojen analysointia ja täyttävät puuttuvia detaljeja – tai parhaimmillaan mahdollistavat niiden kyseenalaistamisen, kuten tulette tässäkin kirjassa huomaamaan. Metodeistamme kiinnostuneiden lukijoiden on syytä hankkia käsiinsä aiempi *Sturmbock*-tietokirjamme (2022), joka avaa esimerkiksi laserkeilausaineistojen käyttöä ja kaukokartoitusta kattavammin.

Kentällä ähertämisen ja arkistojen penkomisen lopputuloksena syntyi tämä kirja, joka kertoo, mitä Suomen pitkän sotataipaleen viimeisinä kuukausina talvella ja keväällä 1945 tarkalleen tapahtui.

Ajallisesti kirja jatkaa siitä, mihin *Sturmbock* jäi. Samalla avataan tarkkoja syitä sille, miksi Käsivarren Lappi on nykyäänkin täynnä sotahistoriallisia jäänteitä peltitölkeistä teräskaarikorsuihin.

Teoksen nimi on *Operaatio Nordlicht*. Lokakuusta 1944 sodan loppuun asti kestänyt saksalaisoperaatio toimii teoksen historiallisena viitekehyksenä, jonka osana käsittelemme myös Käsivarren asemasotaa. Tämä mittakaavaltaan ennennäkemätön arktinen vetäytymisoperaatio oli keskeisin syy sille, miksi sodan viimeiset vaiheet pohjoisessa muotoutuivat sellaisiksi mitä ne lopulta olivat.

Tässä kirjassa käsitellään ennen kaikkea sitä, mitä vähiten tunnetaan, eli suurten puolustuslinjojen nousua Kilpisjärven ja Lyngenin alueille sekä sotatoimia pohjoisimmassa Euroopassa vuoden 1944 lopusta lähtien. Paremmin tunnetut alkusyksyn taistelut Suomen Lapissa ja Petsamossa käydään läpi tiiviimmin, kun taas esimerkiksi vuoden 1945 partiosotaan keskitytään tarkemmin.

Materiaalia kerätessä ei ole säästelyä tekijöitä, vaan tietoa on haettu fyysisiä rajoja koetellen. Teosta varten on kävelty satoja kilometrejä, kartoitettu toista tuhatta sotahistoriallista kohdetta sekä käyty läpi tuhansia arkistodokumentteja toisen maailmansodan ajalta. Kirja koostuu kahdesta tasosta – historiallisesta tiedosta sekä maasto-

Emil Kastehelmi kuvaa-
massa saksalaista tähys-
tyskorsua Iso-Jehkasilla.

tutkimusten monenkirjavista kokemuksista, joiden yhteydessä käydään läpi maastossa säilyneitä sodan merkkejä.

Missä massiivinen Kilpisjärven linnoitusketju kulki, ja mitä siitä on jäljellä nykyään? Mitä oikeasti tiedetään niistä taisteluista, joita arktisen sydäntalven keskellä käytiin? Onko suomalaisiin sotapäiväkirjoihin luottamista, vai onko totuutta taivutettu? Näihin ja muihin kysymyksiin on nyt löydetty vastauksia.

Antoisia lukuhetkiä!

Kaksi armeijaa pohjoisessa

Toisen maailmansodan aikana Saksa keskitti Suomen Lappiin ja Norjan pohjoisosiin huomattavan määrän sotilasvoimaa – enimmillään yli 300 000 miestä. Sotilaalliset panostukset kasvoivat Saksan arktisten intressien ja tavoitteiden kehittyessä. Tämän taustan ymmärtäminen on keskeistä myös Pohjolan suursodan viimeisiin vaiheisiin syventyessä.

Taisteluiden aktiivinen vaihe kattoi ajallisesti lopulta vain pienen osan toisesta maailmansodasta Euroopan pohjoisimmissa osissa. Alueen maantiede, ilmasto ja muut olosuhteet asettivat sodankäynnille paikoin ylitsepääsemättömiä rajoitteita, jotka vaikeuttivat etenkin menestyksekkäiden hyökkäysoperaatioiden toteuttamista. Siinä missä sotilaallisten voittojen mahdollisuus karuissa erämaissa jäi vähäiseksi, pohjoisimmasta Euroopasta tuli Saksalle elintärkeä luonnonvarojen näkökulmasta. Petsamon nikkeli ja Narvikin kautta kulkeva Ruotsin rautamalmi pitivät maan sotateollisuuden käynnissä. Pohjois-Norjan rannikko tarjosi myös tukialueen Saksan meri- ja ilmavoimille liittoutuneiden Jäämerellä seilaavia huoltosaattueita vastaan.

Saksan joukot arktisella alueella kuuluivat vuodesta 1942 alkaen kahden eri armeijan alaisuuteen. Näistä suomalaisille tutumpi oli Rovaniemellä komentopaikkaansa pitänyt 20. vuoristoarmeija, joka vastasi pääosin Suomessa toimineista saksalaisjoukoista. Norjan alueesta puolestaan vastasi Saksan Norjan armeija, lukuun ottamatta rannikon itäisintä osaa Tenojoen itäpuolella, joka kuului 20. vuoristoarmeijan alaisuuteen. Niiden toisistaan eroavat tehtävät tulisivat lopulta sulautumaan yhteen, kun sodan viimeinen vaihe lähestyi.

◀ Saksalainen vuoristojääkäri Jäämeren rintamalla.

Saksan sotaretki Pohjolassa

Saksan sotaretki pohjoiseen alkoi operaatio *Weserübungin* myötä 9. huhtikuuta 1940 hyökkäyksellä Tanskaan ja Norjaan. Tanskan puolustustaistelun kesto voidaan laskea tunneissa, siinä missä Norjassa hyökkäys päättyi Saksan voittoon kesäkuun alkupuolella. Operaation vaikeimmat taistelut käytiin pohjoisesta Narvikin satamakaupungista. Valtaamalla Narvikin Saksa oli turvasi sotataloudelleen elintärkeät rautamalmin kuljetukset Pohjois-Ruotsin kaivoksilta.

Sodan seuraava näytös pohjoisessa oli kesällä 1941, kun Saksa hyökkäsi Suomen maaperältä kohti Murmanskia ja Muurmannin rataa noin 60 000 miehen voimin. Pohjoisimpana hyökkäsivät Eduard Dietlin komentamat kaksi vuoristodivisioonaa. Murmanskin valloittamisen lisäksi niiden tehtävänä oli suojata Petsamon alueen strategisesti tärkeitä nikkelivarantoja. Vienen Karjalassa saksalaisten rinnalla taistelivat myös suomalaiset.

Saksalaisten hyökkäykset jumittuivat kuitenkin nopeasti, eikä strategisesti merkittäviä kohteita saatu vallattua. Suhteellisen raskaiden tappioiden myötä rintama jähmettyi. Loppuvuodesta 1941 vuoden 1944 kesään Arktiksella käytiin asemasotaa, jossa paikoin raskaista-kin taisteluista huolimatta kumpikaan osapuoli ei saanut merkittävää yliotetta toisesta.

Vielä vuosina 1942–1943 saksalaiset tekivät suunnitelmia hyökkäyksen jatkamiseksi Kantalahteen. Onnistuessaan operaatio *Lachsfangina* tunnettu hyökkäys olisi katkaissut Muurmannin radan ja saattanut täten loppuun yhden tärkeän strategisen tavoitteen. Kii- vain valmistelu oli käynnissä kesällä 1942, kun Hitler määräsi 20. vuoristoarmeijaa valmistautumaan Kantalahden valtaamiseen saman vuoden syksyllä. Operaation aloitus oli kuitenkin täysin riippuvainen Saksan pohjoisen armeijaryhmän menestyksestä Leningradin rintamalla. Kun sen hyökkäys piiritettyä kaupunkia vastaan peruuntui, joutuivat myös saksalaisjoukot Lapissa jäämään puolustuskannalle.¹

Saksan rinnalla sotineen Suomen sotataipaleen loppu alkoi siintää horisontissa jo vuoden 1943 alkupuolella. Neuvostoliitto sai tammi-kuussa murron Saksan saartorenkaseen Leningradin ympärillä, ja samoihin aikoihin Saksa koki raskaan tappion Stalingradin taistelussa. Suomessa oli osattu epäillä Saksan kykyä voittaa Neuvostoliitto jo kesästä 1942 lähtien, mutta viimeistään talvella 1943 yleistilanteessa tapahtui niin huolestuttavia muutoksia, että vaihtoehtoa sodasta

Saksalainen laivastosaat-
tue ja ilmatorjunta-asema
Finnmarkin rannikolla.

irtautumiseksi oli ryhdyttävä tarkastelemaan ja valmistelemaan. Suomi ei enää uskonut Saksan voittoon. Maaliskuussa 1943 sana linjanmuutoksesta kiiri Saksaan, joka puolestaan vaati Suomea jatkamaan sotaa Neuvostoliittoa vastaan.² Vaikka yhteinen taistelu jatkui, epäluottamuksen siemenet oli kylvetty.

Saksalle pohjoinen rintama oli tärkeä ennen kaikkea resurssisyydestä, ja Pohjois-Suomea oli hallittava logistiikan toimivuuden takaamiseksi. Petsamon Kolosjoen kaivoksen tuottama nikkeli oli Saksan sotakoneistolle erittäin arvokasta – vuonna 1943 se kattoi jo lähes kolme neljäsosaa maan nikkelikulutuksesta.³ Norjaa ja sen rannikkoa hallitsemalla Saksa pystyi suojaamaan teollisuudelleen keskeisten luonnonvarojen kuljetusta meriteitse, ja toisaalta se mahdollisti taistelun liittoutuneiden avustusaattueita vastaan merellä ja ilmassa. Sodan aikana Saksa olikin rakentanut miehitetyn Norjan suojaksi yhtenäisen ketjun rannikkolinnoituksia, lentokenttiä ja laivastotukikohtia.

Alueen strategisen merkityksen vuoksi saksalaiset olivat kasvattaneet sodan mittaan joukkojaan Lapissa. Suomen rintamasta vastaavan, Rovaniemellä komentopaikkaansa pitävän 20. vuoristoarmeijan vahvuus oli kasvanut syksyyn 1943 mennessä yli 170 000 mieheen.⁴ Miesmäärä oli valtava suhteessa Lapin tuolloiseen siviiliväestöön, sillä ennen sotaa alueella asui vain reilut 131 000 ihmistä.⁵

Saksalle uudet epävarmuustekijät tuottivat huolta. Välitöntä muutosta Pohjolan tilanteeseen ei ollut näkyvissä, mutta siinä missä Suomen oli valmistauduttava Saksan mahdolliseen tappioon, oli Saksankin valmistauduttava Suomen irtoamiseen sodasta. Lapin rintamasta vastaava 20. vuoristoarmeija ei tilanteeseen juuri voinut vaikuttaa, sillä Suomen rauhantahto riippui enemmän Saksan menestyksestä Pietarin suunnalla ja kyvystä pitää Viron rannikko hallussaan. 20. vuoristoarmeija hautasi lopullisesti hyökkäyssuunnitelmansa Kantalahteen kesällä 1943, kun Leningradin valtaus peruuntui jälleen ja aloite itärintamalla kääntyi pysyvästi Neuvostoliitolle.⁶

Saksalaisten kauhuskenaario oli, että Suomen irtautuessa sodasta tai joutuessa Neuvostoliiton miehittämäksi vihollisen joukot pääsisivät etenemään Lapin läpi saksalaisten selustaan. Se puolestaan uhkaisi Petsamon sekä koko Finnmarkin alueen hallussapitoa – jos puolustusjärjestelyt epäonnistuisivat, sadattuhannet saksalaissotilaat voisivat jäädä Euroopan pohjoisimpaan kolkkaan saarroksiin.

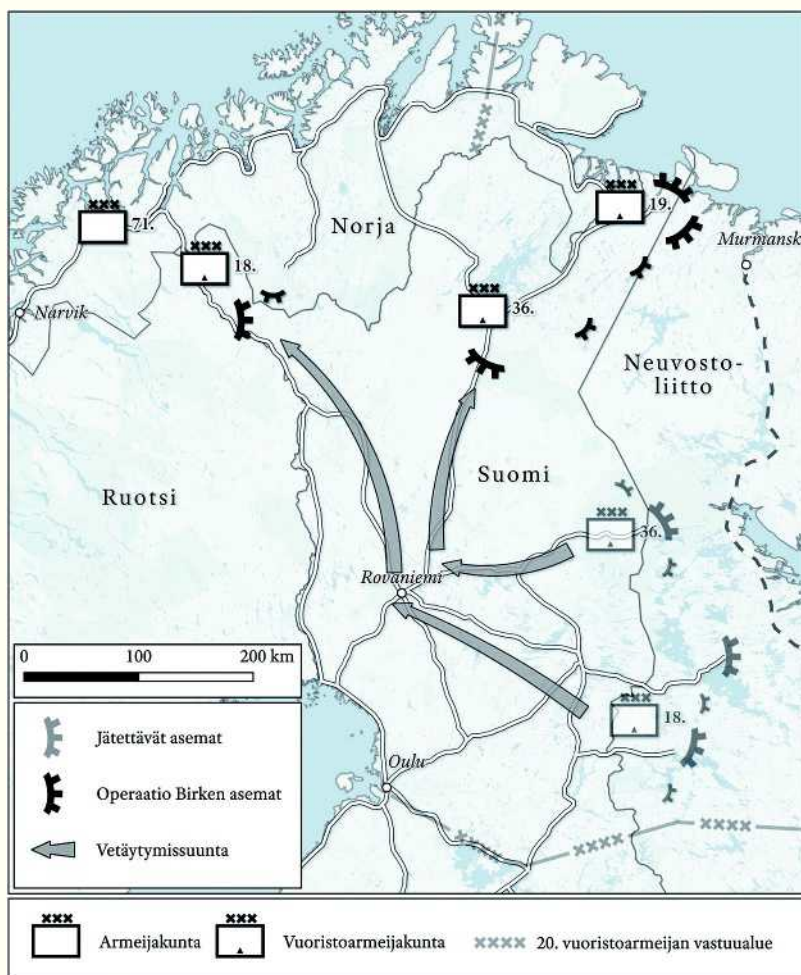
20. vuoristoarmeijan komentaja kenraalieversti Eduard Dietl (keskellä) keväällä 1944.

Pelkkien merireittien kautta huoltoa ei tällaisessa tilanteessa voisi taata, joten maayhteys Norjan läpi aina Petsamoon saakka oli varmistettava, jotta Saksan nikkelinesaanti olisi turvattu ja sotilaallista katastrofia ei pääsisi syntymään missään tilanteessa.

Adolf Hitlerin ja asevoimien ylijohdon oli reagoitava Suomessa kehittyvään riskiin, joka voisi pahimmassa tapauksessa uhata Saksan intressejä pohjoisessa. Asevoimien johtoesikunta eli *Oberkommando der Wehrmacht* (OKW) tiedusteli 20. vuoristoarmeijan komentajalta, kenraalieversti Eduard Dietliltä syyskuussa 1943 hänen näkemyksiään joukkojen vetämisestä Suomesta Pohjois-Norjaan.⁷ Dietl oli ajatusta kohtaan hyvin kriittinen useistakin syistä. Eräs keskeisimmistä ongelmista liittyi logistiikkaan. Pohjoisimman Suomen huonot ja harvalukuiset tiet, valtavat etäisyydet ja armeijan riittämätön kuljetuskapasiteetti tekisivät irtautumisesta erittäin vaikeaa. Dietlin mielestä olisi viisaampaa luopua Pohjois-Suomesta kokonaisuudessaan ja siirtää hänen armeijansa Itämeren kautta taistelemaan tärkeämmille rintamille.⁸

Dietlin mielipiteet eivät kuitenkaan kääntäneet ylimmän sotilasjohdon päitä, ja uhkakuvat johtivat lopulta 28. syyskuuta Hitlerin allekirjoittamaan Johtajan ohjeeseen numero 50. Käsytssä määrättiin 20. vuoristoarmeijalle uusi puolustustehtävä, mikäli Suomi irtoaisi sodasta Saksan rinnalta. Armeijan joukot vetäytyisivät etelämmästä Vianan Karjalasta, ja ne ryhmitettäisiin uudelleen

Saksalaisten suunnitelma vetäytymisestä uusiin puolustusasemiin Pohjois-Suomessa muotoitui kesään 1944 mennessä.

Kaaresuvanto–Ivalo–Petsamo-linjalle. Suomalaisilta asia oli pidettävä sen arkaluontoisuuden vuoksi salassa.⁹

Saksan sotilaallinen tilanne oli muuttunut syksyyn 1943 tultaessa yhä vaikeammaksi. Se loi lisää epävarmuutta myös liittolaisuuteen Suomen kanssa. Tietämättä Saksan tuoreista suunnitelmista myös suomalaiset tarjoutuivat linnoittamaan 20. vuoristoarmeijan selustalueita – ylipäällikkö Mannerheim ehdotti tätä lokakuussa 1943 saksalaisille useaan otteeseen. Saksalaiset pitivät Mannerheimin tarjousta uutena epäluottamuksen osoituksena, mutta saivat torjuttua pyynnöt paljastamatta omia suunnitelmiaan suomalaisille.¹⁰

Saksalaisten vetäytymisoperaatio uusiin asemiin oli huollon näkökulmasta vaativa. 20. vuoristoarmeijan oli Lapin läpi kulkevien

Ammuslaatikkoja ja muuta hylättyä sotamateriaalia Kirkkoniemessä.

puolustuslinjojen lisäksi kunnostettava pitkiä tieyhteyksiä ja rakennettava uutta huoltoinfrastruktuuria uusien rintamien alueille. Oli myös suunniteltava, miten vihollisen haltuun jäävät alueet tuhoitaisiin. Poltetun maan taktiikan käyttöä Lapin alueella valmisteltiin ainakin keväästä 1944 lähtien, joten kyse ei ollut vain suomalaisia vastaan suunnatusta kostotoimenpiteestä.¹¹

Erityisesti logistiikka herätti päänvaivaa. Sodan mittaan saksalaiset olivat varastoineet eri puolille Lappia valtavasti sotilasmateriaalia. Varastojen evakuoiminen olisi saksalaisten arvion mukaan kestänyt kuukausia, ja vetäytyminen oli toteutettava kesäaikaan, jolloin sääolosuhteet olisivat suosiollisimmat.¹²

Saksalaisten puolustus suunnittelu Lapissa käynnistyi pian Johntajan ohje 50:n saamisen jälkeen, mutta puolustuslinjojen rakentaminen ei alkanut ennen kesää 1944. Uudessa tilanteessa myös Käsiwarren Lapin läpi kulkevan tien merkitys kasvoi, ja keväästä 1944 eteenpäin tien soveltuvuutta sotilasliikenteelle lähdettiin nopeasti parantamaan. Kärrypoluksi luonnehdittavasta tiestä tulisi yksi keskeisiä Saksan vallan mahdollistajia pohjoisessa.

Huhtikuun 8. päivänä 1944 vetäytymisoperaatio sai nimekseen *Birke*, suomalaisittain Koivu.¹³ Operaatiossa 18. ja 36. vuoristoarmeijakunnat lähtisivät Alakurtin, Kiestingin ja Uhtuan suunnilta kohti pohjoista. Uuden rintaman kulmakivet tulisivat olemaan Käsivarren Lapin salpaava *Sturmbock*-linja ja Jäämerentien risteyskohtaa Ivalon suunnalla suojaava *Schutzwall*-asema. Onnistuneen

vetäytymisen takaamiseksi saksalaiset rakensivat myös erinäisiä viivytysasemia keskeisten teiden ja asutuskeskusten alueelle, sillä oletuksena oli, että Neuvostoliitto seuraisi perässä. Pysyvistä puolustusasemista pyrittiin tekemään mahdollisimman vahvoja, sillä niissä piti tarvittaessa pysäyttää puna-armeijan murskaava voima.

Operaatio Birkeen kriittisesti suhtautunut kenraali Dietl kuoli lento-onnettomuudessa Itävallassa 23. kesäkuuta 1944 ja 20. vuoristoarmeijan johtoon määrättiin kenraalieversti Lothar Rendulic, jonka johdossa puolustusasemien rakentamista ja vetäytymisvalmisteluja jatkettiin. Rendulic siirtyi Lappiin Jugoslaviasta 2. panssariarmeijan komentajan tehtävistä, joissa hän oli jo saanut mainetta tehokkaana ja kovaotteisena komentajana. Birken valmistelut jatkuivat koko kesän ajan, ja viimeisiä tarkennuksia vetäytymissuunnitelmaan tehtiin vain päiviä ennen Suomen ja Neuvostoliiton aselepoa.¹⁴

Tilanne Jäämeren rannikolla

Saksan sodanjohto ei lämmennyt Dietlin suosituksille Pohjois-Suomen hylkäämisestä, mutta varoitukset operaatio Birken ongelmista eivät kaikuneet täysin kuuroille korville. Suunnittelun edetessä keväällä 1944 Saksan sodanjohto OKW valmistautui kaikessa hiljaisuudessa myös siihen vaihtoehtoon, että Suomesta jouduttaisiin vetäytymään kokonaisuudessaan. Norjan Lyngenvuonon sekä Suomen Kilpisjärven alueiden puolustussuunnittelu sai alkunsa varavaihtoehtona saksalaisten Suomen Lappiin valmistelemille puolustusasemille.¹⁵

Siinä missä operaatio Birken puolustusasemien suunnittelu oli 20. vuoristoarmeijan vastuulla, kuului Lyngenin alue muun Norjan rannikon tapaan Saksan Norjan armeijan vastuualueeseen. Kenraalieversti von Falkenhorstin johtama armeija oli keskittynyt Norjan valtauksesta lähtien alueen rannikkopuolustuksen vahvistamiseen ja infrastruktuurin rakentamiseen. Pohjois-Norjan puolustuksesta vastasi 71. armeijakunta, jonka vastuualueella oli kesällä 1944 yli 106 000 saksalaissotilasta.¹⁶

Finnmarkin rannikon strateginen merkitys korostui laivastosodan näkökulmasta, kun länsiliittoutuneiden saattuetoiminta Neuvostoliittoon käynnistyi syksystä 1941 lähtien. Huoltoreitin katkaisemiseksi

Rannikkotyöstön tulenjohtobunkkeri Lyngenvuonon alueella.

Saksan merivoimien raskaita laivasto-osastoja lähetettiin Pohjois-Norjaan. Kriegsmarinen suurten pinta-alusten käytännön taistelutoimet jäivät harvalukuisiksi, ja varsinkin sen suurin taistelulaiva *Tirpitz* vietti valtaosan sodasta liittoutuneiden pommitusten kohteena Altavuonon laivastotukikohdassa.

Kriegsmarinen pinta-aluksia merkittävämmän uhan liittoutuneille muodostivat kuitenkin sukellusveneet, joita sijoitettiin esimerkiksi Narvikiin ja Tromssaan rakennettuihin sukellusvenetukikohtiin. Niiden merkitys korostui etenkin liittoutuneiden vallattua Ranskan sukellusvenetukikohdat kesällä 1944. Uusien sukellusveneidä kehitystä jatkettiin, ja niiden toivottiin vaikuttavan sodan kulkuun Pohjois-Atlantilla.¹⁷ Tämä selittää osaltaan Saksan tahtotilaa pitää Norjan rannikko hallussaan sodan loppuun asti. Kriegsmarinen lisäksi Saksan ilmavoimilla oli tärkeä rooli liittoutuneiden saattueiden häirittämisessä sekä merireittien puolustuksessa.

Hitler pelkäsi lähes koko sodan ajan liittoutuneiden maihinnousua Norjaan, minkä johdosta maan rannikkopuolustukseen investoitiin

paljon.¹⁸ Pohjois-Norjan rannikkoa puolustavien saksalaisdivisioonien vastuualueilla oli kullakin useita kymmeniä rannikkotykistö-pattereita, joiden kalustoon kuului kirjava määrä erilaisia sotasaalistykkejä. Teräsbetonisten rannikkolinnakkeiden suunnittelusta ja rakentamisesta vastasivat Wehrmachtin erikoistuneet linnoitus-pioneeriosastot. Tulivoimaisesta tykistöstä huolimatta rannikkopuolustusdivisioonilla oli niukasti jalkaväkeä, ja sekin oli aseistukseltaan heikkoa verrattuna 20. vuoristoarmeijan yksiköihin. Niiden käytettävyys vaativissa taistelutehtävissä oli rajallista.

Pohjois-Norjassa saksalaisten resursseja nielivät valtavat infrastruktuurihankkeet, kun huolto- ja raaka-ainekuljetuksia pyrittiin siirtämän haavoittuvilta merireiteiltä maanteille. Tieyhteyksien lisäksi tekeillä oli myös mittakaavaltaan massiivinen ratayhteys Narvikista Kirkkoniemeen, jonka valmistuminen jäi kuitenkin vain haaveeksi.

Norjan rannikon puolustus- ja infrastruktuurihankkeet vaativat toteuttamiseen valtavan määrän työvoimaa, ja maahan keskitettiin vuodesta 1942 lähtien suuri määrä sotavangeista ja pakkotyöläisistä koostuvia rakentajaosastoja. Suurin osa työvoimasta toimi Saksan puolisolilaillisen Organisation Todtin *Einsatzgruppe Wikingin* alaisuudessa. Tämän lisäksi myös Saksan maavoimilla ja Luftwaffella oli omia sotavangeista muodostettuja rakentajaosastojaan. Kesään 1944 mennessä saksalaiset olivat tuoneet Norjaan työtehtäviin ainakin 67 000 sotavankia. 20. vuoristoarmeijan alueella sotavankeja oli tuolloin puolestaan noin 30 000.¹⁹

Salainen varasuunnitelma

Kenraalieversti von Falkenhorst sai 4. huhtikuuta 1944 sai käskyn aloittaa heti sään salliessa uuden puolustuslinjan tiedustelu Ruotsin rajan ja Lyngenvuonon väliselle alueelle. Aseman tulisi turvata Tromssan laivastotukikohdan sekä Bardufossin lentokentän toiminta. Suunnittelun perusteena oli tilanne, jossa 20. vuoristoarmeija vedettäisiin vaikean huoltotilanteen takia pois Suomesta. Uuden maarintaman lisäksi myös alueen rannikkopuolustus ja meriteitse tapahtuva huolto tuli ottaa suunnitelmassa huomioon, eli myös Kriegsmarinen ja Luftwaffen johto tuli pitää mukana suunnittelussa.²⁰

Samanaikaisesti Norjan armeija sai tehtäväkseen ryhtyä parantamaan tieyhteyttä Kilpisjärveltä Kaaresuvantoon. Suomen Käsivarteen tarvittiin operaatio Birken huoltokuljetuksia varten yksikaistainen autotie riittävillä ohituspaikoilla.²¹

Saksalaisten tiedustelu-raportin mukaan Lyngenin alueella oli käytännössä vain kaksi mahdollista hyökkäyssuuntaa. Niistä ensimmäinen kulki Ruotsin rajan suunnassa Kilpisjärveltä Signaldaleeniin ja sieltä edelleen merelle Storfjordin pohjukassa. Toinen vaihtoehto oli idästä länteen suuntautuva vihollishyökkäys Låvkaväggin laakson halki.

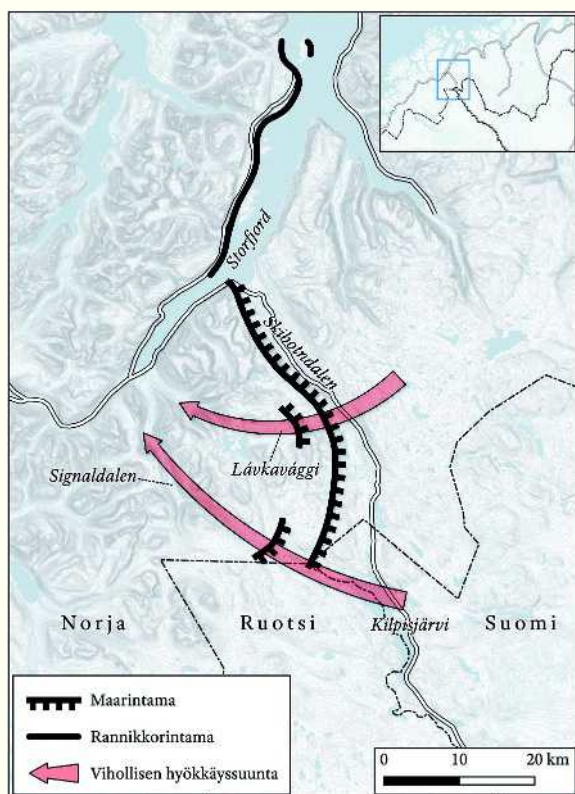
Varsinainen puolustusasemien suunnittelutyö alkoi von Falkenhorstin käskyllä 14. huhtikuuta 1944. Finnmarkista vapautuvat 71. armeijakunnan joukot puolustaisivat aluetta idästä etenevää puna-armeija vastaan. Tiedusteluosastojen tärkeimpänä tehtävänä oli selvittää, mihin puolustuslinja olisi tarkalleen luontevinta sijoittaa.²²

Puolustusvalmisteluja verhosi salamyhkäisyys. Ne tuli pitää mahdollisimman pienen piirin tiedossa ja naamioida esimerkiksi valmisteluiksi liittoutuneiden maihinnousun varalta. Von Falkenhorst piti jopa omia joukkoja pimennossa tehtävän etenemisestä vastoin OKW:n tahtoa, ja käski erikseen pitämään Luftwaffen upseerit erossa puolustusasemien tiedustelusta.²³

Salailu vaikuttaa myös nykyiseen historian tutkimukseen, koska on edelleen epäselvää, millä kokoonpanolla asemia tarkalleen tie-

dusteltiin. Tehtävä saatiin joka tapauksessa valmiiksi kesäkuuhun mennessä, ja von Falkenhorst raportoi tulokset ylijohdolle 19. kesäkuuta 1944. Raportissa todettiin, että maantieteellisesti paras puolustusasema Lyngenvuonon alueella kulkisi Skibotnin laakson mukaisesti. Maarintaman sijoittaminen sinne mahdollistaisi niin Bardufossin lentokentän kuin Tromssan laivastotukikohdan suojaamisen. Falkenhorstin mielestä alueen vuoristoisuus edellytti kuitenkin vuoristojääkärjoukkojen käyttöä tavallisen jalkaväen sijaan.²⁴

Falkenhorst laski tarvitsevansa uutta rintamaa puolustamaan ainakin yhden vuoristodivisioonan ja jalkaväkidivisioonan Petsamon suuntaa puolustavalta 19. vuoristoarmeijakunnalta. Hän piti tärkeänä vahvistaa myös Ruotsin vastaisen rajan puolustusta siltä varalta, että neuvostojoukot hyökkäisivät sitä kautta. Suunnitelmaan liittyi myös

merkittävä rannikopuolustuksen vahventaminen Lofoottien ja Lyngenvuonon välisellä alueella.²⁵

Saksalaisten ensimmäisissä puolustussuunnitelmissa ei tarkkaan mainita puolustusasemien rakentamista Suomen puolelle, eikä raportin liitekarttaa ole säilynyt arkistossa. Maininnat Suomen puolelle rakennettavista asemista ovat korkeintaan epämääräisiä. Tiedusteluraporttiin sisältyi kuvaus maasto-olosuhteista, jossa Suomen ja Norjan raja-aluetta kuvaillaan korkeuseroiltaan jyrkäksi tunturiylängöksi. Saksalaiset arvioivat maaston rajoittavan vihollisen panssari-vaunujen käyttöä merkittävästi. Tiedustelua ei ollut vielä kesäkuussa 1944 toteutettu loppuun asti, sillä huoltoreittien suunnittelu olisi mahdollista vasta lumien lähdettyä.²⁶

Ensimmäiset suunnitelmat Lyngenin ja Suomen raja-alueen linnostamisesta olivat siis valmiit kesällä 1944. Suursodan nopeasti edenneet tapahtumat johtivat kuitenkin siihen, että kyseiset varasuunnitelmat päätettiin ottaa pian käyttöön. Yllättävä tapahtumaketju tulisi lopulta ulottamaan saksalaisten puolustusvarustukset Suomen kaukaisimpiin kolkkiin. Samalla Kilpisjärvestä tulisi kahden odottamattoman vastustajan viimeinen taistelupaikka.

► Suursota saavuttaisi lopulta kaukaisen Kilpisjärvenkin, jättäen jälkensä sen maastoon sadoiksi, ellei tuhansiksi vuosiksi.

Petsamo murtuu

Kesän 1944 maastontiedustelut Lyngenin seudulla paljastivat, että rintaman puolustaminen vaatisi vuoristo-olosuhteisiin koulutettuja sotilaita. Kenraalieversti von Falkenhorst ehdottikin, että alueelle tuotaisiin joukkoja koko itärintaman pohjoisimmalta osuudelta, Jäämeren rintamalta.¹ Vastuu tulisi lankeamaan tulevana talvena 6. vuoristodivisioonalle, joka oli arktisessa sodankäynnissä yksi Saksan kokeneimmista joukko-osastoista.

Petsamon suunnalla vuoristosodankäyntiin erikoistuneet saksalaisjoukot olivat sotineet jo kesästä 1941 lähtien. Kenraali Eduard Dietlin tehtävänä oli tuolloin valloittaa Murmansk kahden vuoristodivisioonan voimin. Alkumenestyksen jälkeen alkoivat kuitenkin vaikeudet. Vaikka tavoitteena siintävään satamakaupunkiin oli linnuntietä vain reilut viisikymmentä kilometriä, vuoristojääkärien eteneminen tyrehtyi nopeasti Neuvostoliiton tiukkaan vastarintaan. Vihollisen lisäksi operaatioalueen maasto-olosuhteet osoittautuivat joukkojen huollon kannalta lähes mahdottomiksi. Vuoristojääkärien eteneminen pysähtyi heinäkuussa 1941 Litsajoelle.

Dietl pyysi lisävoimia, joita hänelle luvattiinkin nopeasti. Vahvistusten pääosan muodostivat Kreikasta pohjoiseen määrätty 6. vuoristodivisioonaa ja Norjasta siirrettävä vahvennettu 388. jalkaväkirykmentti. Kaukaa Etelä-Euroopasta laivatun vuoristodivisioonan kuljetukset kuitenkin viivästyivät, eikä se ehtinyt mukaan syyskuun 1941 uusiin hyökkäyksiin Litsajoella. Nämäkin yritykset epäonnistuivat raskain tappioin, ja uupuneiden saksalaisten oli asetettava pysyvään puolustukseen. Lokakuussa talvi teki jo tuloaan, kun

◀ Saksalaisten hautoja Jäämeren rintamalla. Vuoristojääkäridivisioonat kärsivät syksyyn 1941 mennessä raskaita tappioita.